

Рівненський державний гуманітарний університет

**ПСИХОЛОГІЯ:
РЕАЛЬНІСТЬ І ПЕРСПЕКТИВИ**

Збірник наукових праць

Випуск 5

Рівне – 2015

ББК 88

П 86

УДК 316.627:159.9

Психологія: реальність і перспективи: Збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету. - Випуск 5 - Рівне: РДГУ, 2015 – 157 с.

Збірник наукових праць містить статті з актуальних проблем психології.

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, практичних психологів, вихователів, учителів, викладачів та студентів вищих педагогічних навчальних закладів

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Павелків Роман Володимирович - доктор психологічних наук, професор, проректор з науково-педагогічної та навчально-методичної роботи, завідувач кафедри вікової та педагогічної психології Рівненського державного гуманітарного університету

Заступник головного редактора:

Безлюдна Валентина Іванівна - кандидат педагогічних наук, професор кафедри вікової та педагогічної психології Рівненського державного гуманітарного університету.

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

Максименко Сергій Дмитрович – академік-секретар відділення психології, вікової фізіології дефектології НАПН України, дійсний член НАПН України, директор Інституту психології ім. Г. С. Костюка

Ямницький Вадим Маркович – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри практичної психології та психотерапії Рівненського державного гуманітарного університету;

Юрченко Вікторія Миколаївна – доктор психологічних наук, професор кафедри вікової та педагогічної психології Рівненського державного гуманітарного університету;

Михальчук Наталія Олександрівна – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії і практики англійської мови та прикладної лінгвістики Рівненського державного гуманітарного університету

Литвиненко Світлана Анатоліївна – доктор педагогічних наук, професор кафедри практичної психології та психотерапії Рівненського державного гуманітарного університету;

Петренко Оксана Борисівна – доктор педагогічних наук, професор кафедри вікової та педагогічної психології, завідувач кафедри теорії і методики виховання Рівненського державного гуманітарного університету;

Шугасва Людмила Михайлівна – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії Рівненського державного гуманітарного університету;

Пасічник Ігор Демидович – доктор психологічних наук, професор кафедри психолого-педагогічних дисциплін, ректор Національного університету «Острозька академія»;

Вірна Жанна Петрівна – доктор психологічних наук, професор, декан факультету психології Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки;

Гошовський Ярослав Олександрович – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри педагогічної та вікової психології Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки;

Воробйов Анатолій Миколайович – кандидат педагогічних наук, професор, перший проректор, завідувач кафедри загальної психології та психодіагностики Рівненського державного гуманітарного університету;

Поніманська Тамара Іллівна – кандидат педагогічних наук, професор, проректор з наукової роботи, завідувач кафедри педагогіки і психології (дошкільної і корекційної) Рівненського державного гуманітарного університету;

Корчакова Наталія Вікторівна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри вікової та педагогічної психології Рівненського державного гуманітарного університету (**відповідальний секретар**);

Созонюк Ольга Степанівна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри вікової та педагогічної психології Рівненського державного гуманітарного університету;

Затверджено Вченою Радою Рівненського державного гуманітарного університету (протокол № 4 від 26 листопада 2015 р.).

Свідоцтво про державну реєстрацію **Серія КВ №18713-7513Р**

За достовірність фактів, дат, назв і т. п. відповідають автори статей. Думки авторів можуть не збігатися з позицією редколегії. Рукописи не рецензуються і не повертаються.

Адреса редакції: 33028 м. Рівне, вул. Остафова, 31. Рівненський державний гуманітарний університет. e-mail: pavelkiv_rv@ukr.net

10. House B. R. Ontogeny of prosocial behavior across diverse societies / B. R. House, J. B. Silk, J. Henrich // National Acad. Sciences. – 2013. – Vol. 110. – no. 36. – pp.14586–14591.
11. Hur Y. M. Genetic and environmental contributions to prosocial behaviour in 2- to 9-year-old South Korean twins / Y.M. Hur, J. P. Rushton // Biology Letters. – 2007. – Vol. 3(6) . – pp. 664-666.
12. Jaffee S. Gender differences in moral orientation: A meta-analysis / S. Jaffee, J. S. Hyde // Psychological Bulletin. –2000. – Vol. 126(5). – pp. 703-726.
13. Penner L. A. Dispositional and organizational influences on sustained volunteerism: an interactionist perspective / Penner L. A. // Journal of Social . – 2002. –vol. 58, no. 3. – pp. 447–467.
14. Penner L. A. Measuring the prosocial personality / L. A. Penner, B. A. Fritzsche, J. P. Craiger, T. R. Freifeld // Advances in Personality Assessment: Eds. J. Butcher and C. D. Spielberger. – NJ. – 1995. – Vol. 10. – pp. 147–163.
15. Rushton J. Altruism and aggression: The heritability of individual differences / J. P. Rushton, D. W. Fulker, M. C. Neale, D. K. B. Nias, H. J. Eysenck // Journal of Personality and Social Psychology. –1986. – Vol. 50(6). – pp. 1192-1198.
16. Sánchez-Queija I. Empatía y conducta prosocial durante la adolescencia / I. Sánchez-Queija // Revista de Psicología Social. – 2006. – Vol. 21 (3). – 259-271.
17. Singh-Manoux A. Culture and gender issues in adolescence: evidence from studies on emotion // Psicothema. – 2000. – Vol. 12. – pp. 93-100.

Резюме. В статье обсуждаются индивидуальные особенности развития просоциального поведения, анализируются основные линии исследований типов просоциальной ориентации, личностные предикторы альтруистического поведения. Обсуждается влияние гендерного фактора на развитие просоциальной стратегии, выделяются вопросы гендерных предпочтений в помогающем поведении и эмпатии. Влияние каждого из факторов прослеживается в логике возрастной специфики.

Ключевые слова: просоциальное поведение, просоциальные ориентации, возрастное развитие, альтруизм, эмпатия, индивидуальные особенности, гендерный фактор

Summary: The paper discusses the development of the individual features of prosocial behavior, analyzes the main researches that deal with the types of prosocial attitudes, and highlights the issue of personality predictors of altruistic behavior. The influence of gender-related factors on the development of prosocial strategies and gender preferences in helping behavior and empathy are discussed in the paper. Age-related features of altruism, empathy and prosocial behavior are analyzed by the author.

Key words: prosocial behavior, prosocial attitudes, age-related development, altruism, gender.

УДК: 159.923.2

Р.С. КУЛАКОВ

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ДОМАГАНЬ СТАРШОКЛАСНИКІВ У ПРОЦЕСІ ВИБОРУ МАЙБУТНЬОЇ ПРОФЕСІЇ

У статті обґрунтовується доцільність формування професійних домагань особистості у ранній юності, адекватна самооцінка яких задає стратегію і тактику психологічного супроводу професійного самовизначення учнів старшого шкільного віку. З'ясовано, що специфіка професійно-орієнтованої діяльності учнів сучасної старшої школи формується на основі адекватної самооцінки минулого і теперішнього, а реалістичні уявлення про власне професійне майбутнє фокусуються в адекватному й усвідомленому реалістичному рівні домагань.

Ключові слова: старшокласники, професійне самовизначення, професійна діяльність, професійні домагання, самооцінка.

Постановка проблеми. Дослідження професійних домагань особистості і їхньої адекватної самооцінки вже не одне десятиліття перебуває в центрі уваги вітчизняних вчених. Актуальною дана проблема є й для ранньої юності, оскільки виявлені психологічні особливості їх функціонального перебігу дозволять створити умови для активізації рефлексивних механізмів професійного самовизначення старшокласника у навчально-виховному процесі сучасної школи. Проте, не дивлячись на помітні досягнення у психолого-педагогічному обґрунтуванні проблем професійного самовизначення школярів, мають місце значні труднощі в їх практичній реалізації.

Зважаючи на означене вище **метою статті** є обґрунтування доцільності формування професійних домагань особистості у ранній юності, адекватність яких задає стратегію і тактику професійного самовизначення особистості у ранньому юнацькому віці.

Аналіз теоретичних та емпіричних досліджень. Відзначимо, проведений нами аналіз досліджень свідчить, що професійне самовизначення особистості вивчається науковцями за кількома напрямками. Згідно першого напрямку досліджуються особистісні характеристики, які визначають детермінанти професійного становлення особистості у різних вікових періодах її розвитку (К.Абульханова-Славська, Б.Ананьєв, А.Асмолов, І.Бех, Л.Божович, Л.Виготський, Г.Костюк, С.Максименко, В.Моляко, В.М'ясищев, С.Рубінштейн).

Представники другого напрямку (Є.Климов, Г.Костюк, К.Платонов, Л.Долинська, Н.Побірченко) зосереджуються на вивченні зовнішніх факторів, які впливають на ефективність професійного самовизначення особистості. Отримані результати використовуються для удосконалення навчально – виховного середовища розвитку дитини старшого шкільного віку, у якому відбувається процес визначення і усвідомлення ними свого місця у майбутньому професійному світі.

Згідно третього напрямку вченими (В.Носков, В.Тарасун, Г.Костюк, І.Булах, Л.Фомічова, Н.Коломенський, Н.Пов'якель, О.Скрипченко, П.Лушин, Р.Павелків, Ю.Приходько) досліджуються сенситивні періоди професійного розвитку особистості в онтогенезі та філогенезі й визначаються напрями активізації рефлексивних механізмів професійного самовизначення особистості. Отримані результати використовуються для диференціації та індивідуалізації змісту, форм і методів психологічного супроводу професійного самовизначення сучасних старшокласників. Саме результати досліджень вчених цього напрямку є надзвичайно важливими для дослідження психологічних особливостей формування професійних домагань особистості у ранньому юнацькому віці.

Виклад основного матеріалу. Розкриємо сутність поняття „професійні домагання старшокласника” Вперше поняття „рівень домагань” у наукові дослідження було введено німецьким дослідником К.Левиним. Домагання особистості, на думку вченого, є її особистісним утворенням, яке детермінує будь-яку активність і тому визначає не лише поведінку людини в певних умовах, а й стимулює її до процесів самоформування.

Зазначимо, перше експериментальне дослідження рівня домагань особистості було здійснено Ф.Хоппе, результатом якого було сформульовано сутність цього поняття у загальному вигляді як ціль наступної дії. В процесі експериментів дослідник також прийшов до висновку про тісний взаємозв'язок рівня домагань особистості й рівня „Я”, тобто рівня самооцінки. Людина прагне споконвічно зберегти досить високий рівень самооцінки, доводить Ф.Хоппе, яка виявляється подвійно: у прагненні уникати невдачі й прагненні досягати успіху в діяльності при максимально високих домаганнях. Саме страх невдачі спонукає людину встановлювати низький рівень домагань і підвищувати його після успіху поступово, а бажання реалізувати гранично можливий успіх продукує високий початковий рівень домагань [8].

У вітчизняних психолого-педагогічних дослідженнях також наголошується на важливості формування у особистості домагань у різних видах активності. Так на думку

Б.Ананьєва, рівень домагань пов'язаний з оцінними потребами особистості, які характеризують її домагання на відповідну оцінку соціуму. В працях багатьох сучасних дослідників з проблеми професійне самовизначення, домагання особистості визначаються як потреба в певній самооцінці, яка прийнята і схвалена індивідом [7].

У дослідженнях Н.Коломинського рівень домагань особистості розглядається як модель власного самоздійснення, як складова прийнятого для себе „Я - образу”. Проте, відзначає вчений, узгодження самооцінки й рівня домагань особистості фіксується далеко не в 100% випадків. Домагання здебільшого виявляються значно нижчими ніж їх вербальна самооцінка [3].

Наголошуючи на самопізнанні, як найголовнішому змісту розвитку дитини старшого шкільного віку, Л.Божович стверджує про становлення у цьому віці стійкої самооцінки, яка базується на рівні домагань. Саме це, на її думку, породжує потребу в дитині бути не лише на рівні вимог оточуючого середовища, а й на рівні власних вимог і власної самооцінки. Дослідницею було виявлено, що нездатність дитини задовольнити сформовані домагання спонукають її до гострої потреби зниження самооцінки, результатом якої стають негативні переживання й афективна поведінка [1].

Обґрунтовуючи сутність поняття „рівень домагань” переважна частина вітчизняних вчених виділяють дві його змістові складові. Перша відображає глибинне ставлення до себе як до особистості і друга виявляється у зовнішньому прояві такого ставлення через встановлений рівень вимог до себе. Співвідношення означених вище складових рівня домагань особистості характеризує адекватність, стійкість і гармонійність її самооцінки, яка безпосередньо визначає саморегуляцію поведінки у різних сферах діяльності.

Оскільки закінчення загальноосвітньої середньої школи дитиною передбачає необхідність зміни соціального статусу, то цілком закономірним є також вирішення в цей період проблеми професійного самовизначення. При цьому сформованість самооцінки й рівня професійних домагань старшокласника визначають його прагнення обрати професію й досягнути в майбутньому цілей певної складності. Тобто, можна стверджувати, що професійні домагання є якісною характеристикою ефективності професійного самовизначення особистості у старшому шкільному віці.

Таким чином самооцінка й рівень домагань старшокласника визначають сформованість його готовності до обґрунтованого професійного самовизначення і досягнення у майбутньому професійного успіху в обраній діяльності.

Зазначимо, результати проведених в останні роки досліджень свідчать про складність професійного самовизначення сучасної молоді, головними детермінантами якого є:

- неврахування випускниками загальноосвітніх та професійних навчальних закладів потреб регіону у фахівцях;
- перевага у молоді матеріальних та суто прагматичних мотивів вибору майбутньої професії;
- орієнтація сучасної молоді на сфери діяльності, пов'язані з розподілом та перерозподілом фінансових і матеріальних ресурсів.
- вибір старшокласниками професій, якими сучасний ринок праці перенасичений;
- невміння випускників шкіл орієнтуватися у питаннях вибору напряму майбутніх занять у рамках суспільного розподілу праці;
- низька поінформованість молоді про умови праці та перспективи професійного зростання тощо.

Зупинимося на характеристиці вимог сучасних суб'єктів ринкового господарювання до особистісних характеристик фахівця, які дозволять розкрити протиріччя між діючим попитом сучасного ринку праці ні фахівців та професійними домаганнями сучасної молоді. Проведений нами аналіз сучасних експериментальних досліджень виявив, що в останні десятиліття з поміж трьох компонентів (люди, техніка і технологія, фінанси) забезпечення ефективності та конкурентоспроможності будь-якого виробництва домінуючими визначаються виробничі сили. У структурі вимог до фахівця у нашій країні в останні

десятиліття першочергове значення надається особистісним характеристикам людини, а лише потім рівню її загальної та фахової підготовки [2].

Зупинимось коротко і на характеристиці вимог вільних робочих місць до потенційних її споживачів. Серед них у соціальному розвитку особистості вимагається вміння працювати в колективі та зберігати його виробничу стабільність. Особливо наголошується керівниками підприємств на здатності фахівця сформувати „ядро” колективу та залучитися до створення психологічного комфорту у ньому, як основи виробничої стабільності суб'єкта господарювання.

У духовному розвитку підприємцями важливого значення надається прагненню працівника до підвищення професіоналізму, як здорового способу здійснити успішну кар'єру. Також у цій групі виокремлюються вимоги до особистості такими поняттями як: самовіддача, самореалізація, самовираження, самовдосконалення, усвідомлення відповідальності, стабільність [8].

У групі вимог до фахової підготовки домінуючими характеристиками потенційного працівника визначено компетентність, творче розкріпачення та бажання підвищувати кваліфікацію. За ранговими показниками на першому місці роботодавцями відзначається створення умов для кращого розвитку творчого потенціалу особистості. На другому місці – стимулювання розвитку самостійності людини і на третьому, лише, - підвищення професійно-кваліфікаційної структури підготовки людини в період оволодіння професією.

Отже, достатньо високий попит на фахівців, розуміння суб'єктами господарювання важливості людського чинника на виробництві, та високий рівень безробіття в країні визначає діюче на ринку праці об'єктивне протиріччя між бажаннями людини здобути хорошу професію та високими вимогами цих професій до її виконавців. Таке протиріччя між особистістю та середовищем і є тією визначальним у вирішенні сучасною молоддю протиріччя між власними професійними домаганнями, їхньою адекватною самооцінкою та вимогами професій сучасного ринку праці. Таке протиріччя є спонукальною силою до вироблення стратегія поведінки особистості: прагнення досягнути успіху або ж прагнення уникнути невдачі.

Далі ми зупинимось на розумінні сучасною молоддю необхідності власної активності у вирішенні питання професійного самовизначення. З цією метою нами було проведено дослідження, головним завданням якого було визначення учнями старшої школи вимог сучасного ринкового середовища до фахівців та знання ними шляхів їх власної активності для забезпечення в майбутньому себе відповідною професійною діяльністю.

Першим нашим кроком стало дослідження у старшокласників ціннісних пріоритетів вибору майбутньої професії. Для цього дітям пропонувалося пронумерувати десять ціннісних пріоритетів вибору майбутньої професії за порядком їх значущості та обрати серед них один з домінуючих. Анкетування проводилося у жовтні місяці, тобто в першій половині навчального року. Отримані результати засвідчили, в структурі ціннісних пріоритетів сучасних старшокласників домінують матеріальні чинники, що стверджує про гостру необхідність задоволення первинних потреб фізичного існування людини. Таких учнів серед десятикласників виявилось 51,6% і вагоме зростання представників цієї групи школярів у 11 класі (58,4%). Одержані результати свідчать про те, що цінність праці розглядається учнями старшої школи як джерело отримання засобів для життя. До того ж наголошення старшокласниками важливості у майбутній професії набуття високого соціального статусу теж розглядається як засіб отримання грошової винагороди (учні 10 класу - 21,8%, а учні 11 класу - 22,8%).

Визначені нами вище об'єктивні вимоги до фахівців сучасного ринкового господарювання та висновки дослідників у галузі психології розвитку особистості засвідчують про віддалене розуміння сучасними старшокласниками значення глибокої і постійної роботи над собою для їх професійного зростання в майбутньому. Та незначна частина серед досліджуваної групи учнів (з них учнів 10 класу - 6,5%, а учнів 11 - 12,0%), що визначила ціннісним пріоритетом професійного самовизначення можливість самореалізації в

майбутній професії не впливає на загальну картину здобутих результатів. А це означає складність проблеми сучасної молоді людини що обирає майбутню професію.

Оскільки вибір майбутньої професії серед старшокласників детермінується переважно отриманням матеріальної винагороди за виконаний обсяг послуг чи робіт, то нам було необхідно виявити також наскільки учні усвідомлюють фактори від яких залежить розмір грошової винагороди фахівця. Для цього ми запропонували школярам прорангувати значення факторів успішної професійної діяльності, від яких, в першу чергу, залежить розмір матеріальної винагороди. Для зручності обробки ми згрупували означені фактори за такими показниками: професійна майстерність (професійні знання та вміння, професійний досвід, кваліфікація), об'єктивно задані умови праці (тривалість робочого часу, посада, продуктивність праці, якість праці), особистісні характеристики фахівця (відповідальність, активність, самостійність, здатність до ризику, чесність).

В цілому аналіз результатів дав нам можливість стверджувати, що сучасні старшокласники не в повній мірі розуміють вимоги ринкового середовища. Не усвідомлюють також учні важливості тих чинників, що визначають правильно узгоджені власні можливості з вимогами конкретних професій і опосередковано впливають на професійну стабільність в майбутньому.

Серед опитаних нами учнів виявилось, що домінуючими у професії для отримання високих прибутків є група характеристик професійної майстерності. Серед показників цієї групи факторів десятикласники віддали перевагу професійним знанням та вмінням. Учні 11 класу вважають найважливішим чинником рівня грошової винагороди фахівця професійну кваліфікацію. Одноставними виявилися всі учні щодо професійного досвіду. Особистісним характеристикам професіоналізму фахівця, незважаючи на попит роботодавців, учні старшої школи відвели найнижчі місця. Отримані результати подаємо в таблиці 1.

Таблиця 1

Оцінка старшокласниками факторів від яких залежить розмір грошової винагороди фахівця (рангові місця)

Фактори рівня грошової винагороди фахівця	Рангові місця	
	10 клас	11 клас
Професійний досвід	2	2
Кваліфікація	4	1
Тривалість робочого часу	10	13
Посада	3	11
Продуктивність праці	12	3
Професійні знання та вміння	1	4
Якість праці	5	5
Можливості сім'ї	9	9
Відповідальність	7	10
Активність	6	8
Самостійність	8	7
Здатність до ризику	11	6
Чесність	13	12

Зроблені нами вище висновки актуалізували ще одне гостре питання. Оскільки ціннісним пріоритетом для учнів старшої школи є розмір матеріальної винагороди, якої можна досягнути в майбутньому завдяки професійній майстерності, то доцільно було також з'ясувати у них уявлення про вплив об'єктивних та суб'єктивних складових професійної діяльності на можливість отримати статус безробітного. Для цього дітям було запропоновано виділити серед поданих нами та дописати власні фактори, які визначають стабільність зайнятості професіонала на ринку праці. Отримані результати подаємо в таблиці 2.

Аналіз результатів дав нам можливість з'ясувати, що незважаючи на домінуючі чинники зростання у професії, все ж стати безробітним в сучасних умовах молодь вважає зовсім інші причини. З поміж інших найголовнішим фактором, який приводить людину до

безробіття, на думку учнів старшої школи, є невідповідність можливостей людини вимогам професії. Ми зазначали вище, що розмір грошової винагороди фахівця визначається учнями його професійною майстерністю. Тому це свідчить про розуміння учнями старшої школи важливості правильного вибору майбутньої професії, який узгоджений з вимогами ринкового професійного середовища, тобто сформовані адекватні професійні домагання.

Таблиця 2

Оцінка старшокласниками факторів, як перешкод для працевлаштуватися
(рангові місця)

Групи старшокласників	Фактори стабільності професіонала на ринку праці				
	Відсутність достатньої кількості вакансій	Невідповідність вимогам професії	Недостатній рівень оплати праці	Неготовність до роботи в ринкових умовах	Невміння працювати в колективі
Учні 10 класу	4	1	5	3	2
Учні 11 класу	-	1	-	2	3

З одержаних результатів відкривається і певна динаміка зміни у розумінні учнями значення для майбутньої професії різних факторів. Старшокласники впродовж навчання доходять висновку про важливість особистісних чинників для стабільного професійного зростання. Перше місце у випускному класі учні відводять фактору невідповідності фахівця вимогам обраної професії, його неготовності до роботи в ринкових умовах, невміння працювати в колективі. До того ж проаналізовані нами дослідження вікових особливостей розвитку дітей молодшого юнацького віку стверджують про можливість і необхідність створення умов для їх особистісного самовизначення.

Зазначимо, зроблені нами вище висновки актуалізували ще одну проблему учнів старшої школи. Її сутність полягає в дослідженні активності особистості в питанні вирішення проблеми професійного самовизначення. Для визначення активності дитини у професійному самовизначенні ми скористалися розробленою С.Крягжде концепцією розвитку професійних інтересів учнів, згідно якої професійне становлення особистості варто розглядати крізь призму динаміки розвитку її професійних інтересів. Під цією динамікою, вважає вчений, потрібно розуміти вибірково-пізнавальне та активне ставлення особистості до обраної чи бажаної професії.

На першому етапі у дитини виникає інтерес „споживача”, який характеризується лише позитивним сприйняттям інформації про окремі сторони професії. Наступний етап С.Крягжде пов’язує з активним пошуком підтвердження позитивних емоцій про професію, який приводить до спроби дитини зайнятися цією справою. Результатом активності учня є сформований у нього інтерес „діяча”. За умови, коли дитина у практичній діяльності не лише спробувала себе у певному виді діяльності, але й отримала від цього задоволення, у неї виникає бажання повторити цю діяльність. У такий спосіб, на думку дослідника, інтерес „діяча” трансформується власне у професійний інтерес. Такий рівень розвитку інтересу є необхідною умовою професійного самовизначення особистості [4].

Ми скористалися означеною класифікацією для визначення включеності особистості у різноманітні види діяльності, що формують її самооцінку й професійні домагання. З цією метою нами було вивчено активність старшокласників в цілеспрямовано організованій позакласній та позаурочній роботі. Аналіз отриманих нами результатів засвідчив, переважна частина учнів старшої школи визначилася з напрямками діяльності, які в майбутньому складуть основу їх професійної праці. Учні з достатньо розвиненим професійним інтересом повністю включилися у визначений вид пізнавально-перетворюючої діяльності. Вони відвідують гуртки, секції, факультативи, займаються дрібним заробітком, активно вивчають фахову літературу тощо. В одинадцятому класі, як правило, діти вже знають що потрібно для оволодіння улюбленою професією. Більшість серед випускників загальноосвітньої школи цієї групи досліджуваних відвідують підготовчі курси і відділення вищих навчальних закладів.

До того ж переважна частина з них остаточно визначилися з відповідним факультетом вузу. Група учні з рівнем розвитку інтересу „діяча” теж достатньо активні. Проте розуміння важливості майбутньої професії у них обмежується лише вибором навчального закладу.

Висновки. Отже, підведемо підсумки проведеного нами дослідження. В структурі ціннісних пріоритетів сучасної молоді домінують матеріальні чинники. Цінність праці розглядається ними як джерело отримання засобів для життя, тому визначальним фактором вибору певної професії є кількість грошової винагороди. При цьому сучасні старшокласники не в повній мірі розуміють сучасні вимоги ринкового середовища та не усвідомлюють їх важливості, оскільки більшість з них пов'язують отримання в майбутньому високих прибутків з професійною майстерністю. Але, на думку молоді, професійна майстерність не може зберегти фахівця від безробіття. Домінуючим фактором, який приводить людину до безробіття є невідповідність вимог професії можливостям її виконавців. І, насамкінець, не дивлячись на складні сучасні умови переважна кількість старшокласників визначилася з напрямками діяльності, які в майбутньому складуть основу їх професійної праці і активно працює в напрямі її оволодіння.

При цьому значна частина випускників не враховує попит ринку праці на певних фахівців і орієнтується у виборі професії на ті сфери професійної діяльності, які пов'язані з розподілом та перерозподілом фінансових і матеріальних ресурсів. Гострою проблемою залишається також вибір старшокласниками професій, якими сучасний ринок праці перенасичений. А це свідчить про низьку поінформованість молоді про умови праці та перспективи професійного зростання тощо. Тому отримані і проаналізовані нами результати проведеного дослідження свідчать про необхідність формування професійних домагань особистості у ранній юності та їхньої адекватної самооцінки, яка відповідає і одночасно віддзеркалює динамічний попит ринку праці на кількість і якість фахівців.

Список використаних джерел

1. Божович Л.И. Избранные психологические труды. Проблемы формирования личности / Под ред. Д.И.Фельдштейна. – М.: Международная педагогическая академия, 1995. – 212 с.
2. Васильев В.В. Система адаптации работников до професійної діяльності / В.В. Васильев. – Дніпропетровськ: ДДУ, 1999. – 300 с.
3. Коломинский Н.Л. Самооценка и уровень притязаний учащихся старших классов вспомогательных школ в учебной деятельности и межличностных отношениях / Н.Л. Коломинский // Автореф. дис. канд. психолог. наук – Минск, 1972 – 21с.
4. Крягжде С.П. Управление формированием профессиональных интересов / С.П. Крягжде // Вопросы психологии. – 1985. – №3. – С. 45 - 53.
5. Психологическая энциклопедия / Под ред. Р.Корсини и А.Ауэрбаха – Санкт – Петербург, 2003. – 862 с.
6. Гапоненко А.В. Диагностика готовности старшеклассников к профессиональному самоопределению / А.В. Гапоненко // Школа и производство. – 2006. – №3. – С.10-16.
7. Професійне самовизначення старшокласників: Метод. посіб. / Д.О.Закатнов, О.В.Мельник, О.В.Осипов та ін.; Упоряд. Л. Шелестова. – К. : Шкільний світ: Вид. Л.Галіцина, 2006. – 127 с.
8. Профессиональная ориентация как детерминанта карьеры личности. Школа профессионального самоопределения: Учебно-методическое пособие / Н.О. Михальчук, В.И. Носков, А.В. Кальянов и др. – Донецк, 2006. – 172 с.
9. Сторожева Г. О. Профессиональном самоопределении учащихся / Г. О. Сторожева // Воспитание школьников. – 2004. – №10. – С. 37-44.

References

1. Bozhovich L.I. Izbrannye psihologicheskie trudy. Problemy formirovaniya lichnosti / Pod red. D.I.Fel'dshtejna. – M.: Mezhdunarodnaja pedagogicheskaja akademija, 1995. – 212 s.

2. Vasyly'jev V.V. Systema adaptacii' robitnykiv do profesijnoi' dijal'nosti / V.V Vasyly'jev. – Dnipropetrovs'k: DDU, 1999. –300 s.
3. Kolominskij N.L. Samoocenka i uroven' prytjazanij uchashhihsja starshih klassov vspomogatel'nyh shkol v uchebnoj dejatel'nosti i mezhlichnostnyh otnoshenijah / N.L. Kolominskij // Avtoref. dis. kand. psiholog. nauk – Minsk, 1972 – 21s.
4. Krjagzhde S.P. Upravlenie formirovaniem professional'nyh interesov / S.P. Krjagzhde // Voprosy psihologii. – 1985. – №3. – S. 45 - 53.
5. Psihologicheskaja jenciklopedija / Pod red. R.Korsini i A.Aujerbaha – Sankt – Peterburg, 2003. – 862 s.
6. Gaponenko A.V. Diagnostika gotovnosti starsheklassnikov k professional'nomu samoopredeleniju / A.V. Gaponenko // Shkola i proizvodstvo. – 2006. – №3. – S.10-16.
7. Profesijne samovyznachennja starshoklasnykiv: Metod. posib. / D.O.Zakatnov, O.V.Mel'nyk, O.V.Osypov ta in.; Uporjad. L. Shelestova. – K. : Shkil'nyj svit: Vyd. L.Galicyna, 2006. – 127 s.
8. Professyonal'naja oryentacyja kak deternynanta kar'ery lychnosty. Shkola professyonal'nogo samoopredelenija: Uchebno-metodycheskoe posobyje / N.O.Myhal'chuk, V.Y.Noskov, A.V.Kal'janov y dr. – Doneck, 2006. – 172 s.
9. Storozheva G. O. Professyonal'nom samoopredelenyju uchashhyhsja / G. O Storozheva // Vospytanye shkol'nykov. – 2004. – №10. – S. 37-44.

Резюме. В статье обосновывается необходимость формирования профессиональных притязаний личности, адекватная самооценка которых определяет стратегию и тактику психологического сопровождения профессионального самоопределения учеников старшего школьного возраста. Выяснено, что специфика профессионально-ориентированной деятельности учащихся современной старшей школы формируется на основе адекватной самооценки прошлого и настоящего, а реалистичные представления о собственном профессиональном будущем фокусируются в адекватном и осознанном реалистичном уровне притязаний.

Ключевые слова: старшекласники, профессиональное самоопределение, профессиональная деятельность, профессиональные притязания, самооценка.

Summary. In clause necessity of formation of professional claims of the person which adequate self-estimation determines strategy and tactics of psychological support of professional self-determination of pupils of the senior school age is proved. It was found out that the specific professionally-oriented activity of students of contemporary high school is based on adequate self-esteem of the past and present, and a realistic understanding of their own professional future which is focused within adequately informed and realistic claims.

Key words: senior students, professional self-determination, professional activity, professional claims, self-esteem.

УДК 159.922.73:159.923.32

Л.М. КУЛАКОВА

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В УМОВАХ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті аналізуються основні психологічні аспекти співвідношення понять виховання, моральність, мораль. Характеризуються особливості психологічного супроводу морального виховання молодших школярів в умовах навчальної діяльності. Визначено основні напрямки і компоненти формування моральних цінностей у молодших школярів, а також завдання морального виховання підростаючого покоління. Обґрунтовано роль навчальної діяльності у формуванні моральних цінностей учнів початкових класів.

З М І С Т

Передмова	3
Павелків Р.В. Когнітивно-ціннісні та емоційні аспекти розвитку моральної сфери у молодшому шкільному віці.....	4
Анпілова Д.В. Актуальні проблеми психодіагностики конкурентної взаємодії і конкурентоздатності: аналіз західних та вітчизняних доробок.....	10
Безлюдна В.І., Корчакова Н.В. Знуцання як вияв агресивних тенденцій у дитячих спільнотах.....	16
Богач О.В. Гендерні особливості вибору стратегій поведінки в конфліктах студентами.....	22
Вем'ян В.Г., Тер-Ованес'ян В.Г. Дуальна форма професійної освіти як умова ефективного рішення завдань модернізації освіти.....	29
Волошин Т.Б. Порівняльна характеристика психоемоційного стану батьків дітей з аутизмом, що проживають в зоні ато та в інших регіонах України.....	33
Воробйов А.М. Вплив розвитку рефлексії на особистісне та професійне становлення майбутніх психологів.....	38
Гоцуляк Н.Є. Теоретичні аспекти формування креативних здібностей підлітків та підходи до них.....	43
Кіян Л.В. Особливості методів діагностики комунікативної компетентності майбутніх психологів.....	47
Корчакова Н.В. Індивідуальні та гендерні особливості розвитку просоціальності.....	52
Кулаков Р.С. Формування професійних домагань старшокласників у процесі вибору майбутньої професії.....	59
Кулакова Л.М. Особливості психологічного супроводу морального виховання молодших школярів в умовах навчальної діяльності.....	66
Луцик Г.О. Підготовка майбутніх психологів до роботи з девіантними підлітками: психолого-педагогічний аспект.....	74
Лушина Т.О. Проблема розуміння основи психологічної структури професійного самосознання у студентів сучасного технічного університета.....	79
Можаровська Т.В. Проблеми ціннісного наповнення екологічної свідомості особистості підліткового віку з неповної сім'ї.....	85
Назаревич В.В., Борейчук І.О. Застосування арт-терапевтичних методів в психологічному консультуванні.....	91
Назарець Л.М. Сімейні конфлікти типу «батьки-діти» як соціально-психологічна проблема.....	97
Одолінський В.Г. Частковий аналіз інструментальної складової життєвого планування.....	102
Осипчук О.П. Вчинок як компонент системи морального становлення особистості школяра.....	106
Павелків В.Р. Молодіжна субкультура та її вплив на процес ідентифікації особистості.....	112
Піонтковська Д.В. Психологічні основи гармонізації розвитку національної ідентичності у студентів.....	118
Романкова Л.М. Науково-методичне забезпечення виховного процесу у вищій школі.....	124
Савенко Д.О. Аналіз феномену материнства у науково-прикладних дослідженнях.....	130
Созонюк О.С. Теоретико-методологічні проблеми розвитку психологічної культури педагога.....	134

Цуканова М.С. Вплив режиму соціальної ізоляції на протікання психічних станів засуджених підлітків.....	141
Яцюк Н.О. Психологічний аналіз механізмів моральної саморегуляції.....	148
<i>Відомості про авторів</i>	156

Наукове видання

ПСИХОЛОГІЯ: РЕАЛЬНІСТЬ І ПЕРСПЕКТИВИ

**Збірник наукових праць
Рівненського державного гуманітарного університету**

Випуск 5

Заснований у 2013 р.

Редактор збірника **Павелків Р.В.**
Відповідальний за підготовку збірника до видання **Безлюдна В.І.**
Технічний редактор **Суходольський В.І.**
Комп'ютерна верстка **Осипчук О.П.**

Здано до набору 14.12.2015 р. Підписано до друку 06.12.2013 р.
Формат 60x84 1/8. Папір офсетний № 1. Гарнітура Times New Roman. Друк різнографічний.
Ум. друк. арк. 29,14. Замовлення № 27042015 Наклад 100

Адреса: 33000 м. Рівне, вул. Ст. Бандери, 20
e-mail: dokacentr@mail.ru

Видавництво ТзОВ "Дока центр"
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
Серія РВ № 54 від 09.09.2011

П - 86   **Психологія: реальність і перспективи. Збірник наукових праць
Рівненського державного гуманітарного університету. – Випуск 5. – Рівне:
РДГУ, 2015. – 157 с.**

Збірник наукових праць містить статті які відображають теоретичні та практичні аспекти найважливіших проблем психологічної науки.

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, учителів, вихователів, практичних працівників освіти, керівників дошкільних і загальноосвітніх навчальних закладів, викладачів та студентів вищих педагогічних навчальних закладів.

УДК 316.627:159.9

ББК 88